

Lietuvių paprotinės teisės tradicijų transformacija (1940–2000)

Venantas Mačiekus

Paprotinė teisė yra svarbi lietuvių tradicinės kultūros dalis, pripažįstama ir dabartinio Lietuvos Respublikos civilinio kodekso. Sovietinė okupacija, brutaliai pakeitusi nuosavybės formas, turėjo lemiamą įtaką kai kurių paprotinės teisės tradicijų egzistavimui.

Remdamasis lauko tyrimų medžiaga, autorius straipsnyje nagrinėja lietuvių paprotinės teisės kai kurių normų (nusikaltimo nuosavybei, įeigos į svetimą žemę, sutarčių teisės) transformaciją sovietiniu ir posovietiniu laikotarpiu.

Lektorius Venantas Mačiekus, Vilniaus universitetas, Ekonomikos fakultetas, Saulėtekio al. 9, LT-2009 Vilnius, el. paštas: venantas.maciekus@ef.vu.lt

Lietuvių valstiečių paprotinės teisės tradicijų gyvybingumas ir kaita sovietinės okupacijos metais ir posovietiniu laikotarpiu nėra nagrinėtas. Apie tarpukario paprotinės ir rašytinės teisės normų koliziją yra rašęs Stasys Vansevičius, nagrinėdamas valstiečių kiemo narių asmeninius bei turtinius santykius (Vansevičius 1969: 79) ir žemės nuomininkų bei činšininkų teisinę padėtį (Vansevičius 1972: 129). Tradicinį valstiečių požiūrį į dvaro ir valstybinio miško slaptą kirtimą kaip į teisėtą, viešosios nuomonės nesmerkiamą aktą yra tyrinėjęs autorius (Mačiekus 1992: 368; Mačiekus 1995: 394–395; Mačiekus 1996: 300; Mačiekus 2000: 836). Paprotinės teisės normas, nors ir su išlygomis, pripažįsta 2000 m. priimtas Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas: „Įstatymų ir sutarčių nustatytais atvejais civiliniai santykiai reglamentuojami pagal papročius. Papročiai netaikomi, jeigu jie prieštarauja imperatyvioms normoms arba sąžiningumo, protingumo ir teisingumo principams“ (Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas 2000: 34–35).

Kolūkių laikais buvusios paprotinės teisės tradicijos daugiau ar mažiau reguliavo įvairias kaimiečių gyvenimo sritis. Iš jų analizei pasirinktos keturios: a) nusikaltimai nuosavybei (vogimas); b) įeiga į svetimą žemę; c) žodinių mainų sutarčių sudarymas; d) žodinių pirkimo–pardavimo sutarčių sudarymas.

Nusikaltimai nuosavybei (vogimas)

Lietuvių valstiečių paprotinės teisės normos vagyste laikė bet kokio svetimo turto slaptą pasisavinimą. Išimtį sudarė dvaro ir valstybinio miško sava-

vališkas kirtimas, kuri paprotinė teisė toleravo, o viešoji nuomonė – pagrindinė tradicinės dorovės garantė – nesmerkė. Tai teisinės sąmonės atspindys iš tų tolimų laikų, kai miškai dar nebuvo kieno nors nuosavybė, nebuvo išdalyti besikuriantiems dvarams. Tarpukariu dvaro ar valstybinio miško vagystė buvo taip motyvuojama: „Iš dvaro ar valdiško miško vogti – tai ne griekas, kaimyno mišką vogti – jau griekas“ (Barstyčių apyl., Skuodo r.); „Ponas daug turi – užteks visiems“ (Vegerių apyl., Akmenės r.); „Valdišką mišką augina Dievas, reikia tik, kad kertant eigulys nenutvertų“ (Pandėlio apyl., Rokiškio r.); „Kunigas aiškino, kad kirsti grafo mišką yra vagystė; bet kad miškas ne grafo, o Dievo augintas, kaip ten gali būti vagystė?“ (Medeikių apyl., Biržų r.) ir pan. (Mačiekus 1994: 119). Iš šių samprotavimų paaiškėja priežastys, dėl kurių buvo kitoks valstiečių požiūris į dvaro ir valdišką mišką negu į kaimo ar pavienių asmenų nuosavybėje esantį: viena, dvaro ir valdiško miško esą daug („užteks visiems“), antra, į miško auginimą nėra įdėta žmogaus darbo, jis savaime užaugęs („Dievo augintas“).

Tuo tarpu bet koks kėsinimasis į valstiečio ar bendrą kaimo mišką viešosios nuomonės buvo smerkiamas kaip vagystė. Kai kur net uogavimą kaimyno miške laikė neetišku poelgiu: „Uogauti kaimyno miško sklype negražu; saugoti niekas nesaugodavo, bet taikydavo neiti“ (Mačiekus 1994: 120). O norintys pasiriešutauti kaimyno miške ar pasispanguoliauti kaimyno pelkėje turėjo prašyti to kaimyno leidimo, nes riešutai ir spanguolės buvo vertinami kaip maisto produktai. Be to, riešutaujant galėjo būti išlaužomi lazdynai ir sumažinamas ateinančių metų derlius. Todėl prašytojai riešutauti paprastai miško savininkų buvo perspėjami saugoti lazdynus.

Nors Lietuvos statutai griežtomis bausmėmis baudė miško vagis (Valikonytė ir kt. 2001: 224; Statut Vialikaga Kniastva Litouskaga (1588) 1989: 271), bet tradicinio požiūrio į dvaro ir valstybės miško vogimą nepajėgė pakeisti. Toks požiūris buvo ir tarpukario Lietuvoje, bet dėl eigulių asmeninės atsakomybės už miškų kasmetinių revizijų metu surastus neantspauduotus (nežymėtus) kelmus gerokai sumažėjo vagysčių iš valstybinių miškų (Mačiekus 1996: 300).

Priverstinė kolektyvizacija, iš esmės pakeitusi nuosavybės formas, sudarė sąlygas dvaro ar valstybinio miško vogimo tradicijai išsiplėtoti ir apimti visą kolūkinę nuosavybę, kurios slaptas pasisavinimas buvo suvokiamas kaip visų bendro turto dalies, o ne iki nacionalizacijos buvusio privataus turto, savavališkas pasiėmimas. Kolūkių sunkmečiu, kada grūdais gaunamo metų uždarbio neužteko net duonai, pavogtas vienas kitas maišas grūdų ar krepšys bulvių kolūkiečių viešosios nuomonės buvo laikomas teisėtu atlyginimu už darbą. Eilinių kolūkiečių viešoji nuomonė tokių veiksmų nelaikė vagyste. Abejojančys per išpažintį kreipdavosi į kunigą prašydami paaiškinti, ar jie nedarą nuodėmės ir dažniausiai, autoriaus duomenimis, susilaukdavę išaiškinimo, kad jeigu jie iš kolūkio vagią alkaniems vaikams ar sau prasimaitinti, tai nesanti

nuodėmė. Eiliniai kolūkiečiai vagyste laikė kolūkio turto grobstymą stambiu mastu, su kuo labai dažnai būdavo susijusi kolūkių administracija.

Požiūris į kolūkio turtą kaip į bendrą turtą, kurio dalis priklauso kiekvienam ir gali būti slapta pasisavinama, kai kur, ypač silpnesniuose kolūkiuose, išliko ir po 1965 m., kada už darbą kolūkyje buvo nustatyti tvirti įkainiai ir atlyginimas buvo pradėtas mokėti kas mėnesį. Kolūkių žinovas agronomas Petras Vasinauskas vieno kolūkio pirmininko lūpomis situaciją kolūkiuose iki 1965 m. ir vėliau yra taip apibūdinęs: „Seniau karves paleisdavo į visuomeninę lauką, ne tik lapus, bet ir cukrinių gumbus vilkdavo, rugių pėdus, šieną – visą derlių dalydavosi pusiau. Dabar tai retenybė“ (Vasinauskas 1989: 219).

Kolūkių sunkmetis turėjo neigiamų pasekmių lietuvių tautos dorovei: susilpnino negatyvų viešosios nuomonės požiūrį į svetimo turto vogimą, neigiamai paveikė jaunimo vertybines orientacijas. Iki Antrojo pasaulinio karo privataus miško vagysčių (išskyrus dvarų mišką) retai tepasitaikydavo (Mačiekus 2000: 836). Tuo tarpu po 1990 m. iširus kolūkiams, autoriaus duomenimis, tai nėra toks jau retas dalykas. Kaip kad ir kitokio svetimo turto vogimas. Vadinasi, sovietmetis neigiama kryptimi transformavo su svetimo turto slaptu pasisavinimu susijusią lietuvių paprotinės teisės tradiciją.

Įeiga į svetimą žemę

Kita nagrinėjama paprotinės teisės norma yra susijusi su važiavimu ar ėjimu svetima žeme. Pirmasis Lietuvos Statutas šios normos neaptaria, tik nurodo atvejus, kada įeinama į svetimą žemę: įeigos teisė į svetimą girią šienauti savo pievą, žvejoti savo ežere ir kopinėti medų savo drevėse, teisė vyti iš savo į svetimą žemę įbėgusį žvėrį, taip pat ieškoti savo žemėje pašauto ir svetimoje žemėje pasislėpusio žvėries (Valikonytė ir kt. 2001: 221–222). Trečiasis Lietuvos Statutas teisę įeiti į svetimą žemę paskui sveiką ar sužeistą žvėrį panaikino, išskyrus atvejį, kada, derlių nuėmus, su šunimis medžiojami vilkai ir lapės (Statut Vialikaga Kniastva Litouskaga (1588) 1989: 270). Įeigos į svetimą girią teisė reiškė ne tik įėjimą, bet ir įvažiavimą, t. y. galimybę išsivežti šieną, medų, žuvis. Kitaip sakant, važiavimas per svetimą žemę buvo siejamas su ūkine būtinybe.

Esant trilaukei sėjomainai, kiekvienas kaimo kiemas galėjo privažiuoti prie savo rėžių pagal rėžių galus ar skersai rėžių einančiais lauko keliukais. Rėžiais išdalytose pievose kartais tekdavo važiuoti ir per svetimą rėžį. Todėl tokiais atvejais buvo stengiamasi pradėti kartu šienauti, kad nenušienauto rėžio žolės kaimynai nesumindžiotų.

Gatviniams rėžiniams kaimams išsiskirsčius vienkiemiais, ne visiems ūkininkams buvo patogų važinėti tik žemės planuose pažymėtais keliais. Kartais, trumpindami kelią, ūkininkai pasinaudodavo kaimynų savo reikalams naudojamais keliukais. Žemės savininkas turėjo teisę uždrausti svetimiems nau-

dotis jo žemėje esančiais, bet planuose nepažymėtais keliais. Pasitaikydavo, kad svetimi imdavo važiuoti per laukus be kelio, pvz., rudenį per ražienas ar žiemą rogių keliu, ar minti pėsčiųjų taką per nenušienautas pievas. Gana dažnai per polaidžius ar rudenį, norėdami įveikti sunkiai išvažiuojamo kelio atkarpą, važiuotojai pasukdavo į šalį per dirvą ir tokioje vietoje kelią išplatinavo. Visais šiais atvejais žemės savininkas turėjo teisę uždrausti važiuoti ar eiti savo žeme. Norėdamas tai padaryti, jis turėjo pastatyti draudžiamąjį ženklą – *virksčią* (dažniausiai vadinamą slaviškai *tička*) – į žemę įbestą kartelę su viršuje pritvirtintu šiaudų ar šieno gniužulu. Kartais, kad būtų patikimiau, be draudžiamojo ženklo, skersai savavališkai praminto kelio žemės savininkas įkaldavo 50–70 cm aukščio kuoliukus ir prie jų horizontaliai pritvirtindavo kartelę. Dauguma tokių draudžiamųjų ženklų paisė. Į draudžiamąjį ženklą nekreipiantį dėmesio kaimyną ar prašalaitį žemės savininkas galėjo išbarti, važiuojančiam su vežimu turėjo teisę nupjauti pavalkų ievas (V. Mačiekus asmeninis archyvas, b. 34, l. 138) ar net imtis fizinio poveikio priemonių prieš pažeidėjus (apstumdyti, sumušti) (Mačiekus 1993: 273).

Tokia tradicinė nuostata buvo pažeista sovietinės kariuomenės ir pokario metais besibastančių stribų būrių. Priverstinė kolektyvizacija panaikino privatinę žemės nuosavybę ir su ja susijusias nuostatas. Autoriaus duomenimis, kolūkiuose traktoriais neretai buvo važinėjama ne duobėtais keliais, o kur sausiau ir tiesiau. Tik kur ne kur tradiciniai draudžiamieji ženklai buvo naudojami sodybinio sklypelio žemei ar kolūkiečiams paskirtai ganyklai apsaugoti.

Po 1990 m. atkūrus privatinę žemės nuosavybę, buvo prisiminti ir senieji draudžiamieji ženklai. Tokius ženklus laukuose, per kuriuos važiuojant traktoriais buvo trumpinamas kelias, autorius užfiksavo jau 1992 m. vasaros ekspedicijose (Mačiekus 1993: 273). Privatinės žemės nuosavybės renesansas grąžino ir tradicinės kultūros simbolius. Tačiau tik iš dalies. Per pastaruosius penkerius metus, gausėjant paežerėse esančių sklypų savininkų miestiečių, vis dažniau vietoj tradicinės kultūros simbolių ėmė rodytis iš Vakarų pasiskolintas užrašas „private“ (privatus).

Žodinės mainų sutartys

Lietuvių paprotinėje teisėje svarbią vietą užėmė mainų ir pirkimo–pardavimo sutarčių teisė. Sudarydama mainų sutartį, viena šalis išsipareigoja perduoti kitai šaliai vieną daiktą ar daiktus mainais už kitą daiktą (daiktus).

Po Antrojo pasaulinio karo Lietuvoje dar buvo išlikę tradiciniai mainai arkliais, taip pat mainai jaunomis avelėmis veislei pagerinti. Svarbiausi mainų arkliais iniciatoriai buvo čigonai: „Čigono pirmas žodis – mainyti“. Mainų arkliais sutartys dažniausiai buvo sudaromos jomarkuose, kartais, čigonams užvažiavus, ir ūkininko namuose. Sudarydami mainų sutartį, čigonai stengdavosi gauti kokį nors priedą, nors duonos kepaliuką (Mačiekus 1993: 289).

Mainų sutartys mainant gyvuliais buvo išimtinai žodinės. Mainant arkliais, sutartis buvo laikoma sudaryta sukirtus rankomis. Ragindami mainyti, sukirsti rankomis, čigonai sakydavę: „Na, ponuli, žalia ranką“ (Mačiekus 1993: 289). Sukirtusios rankomis abi šalys „apsikeisdavo pavadžiais“, t. y. arkliais. Ne kiekvienas ūkininkas rizikavo sudaryti mainų sutartį su čigonais, nes pastarieji garsėjo sugebėjimais blogą arklių įkišti už gerą. Norėdami nuslėpti arklių amžių ir ydas, čigonai imdavosi įvairių gudrybių. Pvz., nudildydavo senų arklių dantis taip, kad jų forma atrodytų kaip jaunų arklių, o trūkstamas juodymes dantyse išdegindavo. Arklių dusulį nuslėpdavo arkliui į gerklę supildami degtinės butelį; degtinės prigirdytas arklys nebedūsuodavo, atrodydavo žvalus (Mačiekus 1996: 295). Dusuliui nuslėpti dar naudodavo cukrų ir kiaušinius, trūkiui nuslėpti – alyvų aliejų, kurio reikėdavo sugirdyti visą litrą. Kaupą – antaugas aukščiau arklio kanopų, dėl kurios arklys nebetiko ilgesnėms kelionėms, laikinai sumažindavo pamirkę arklių kojas tam tikrų žolių nuovire, o moliūgą – pūliuojančią, atvirą, negyjančią žaizdą ant arklio sprando, pečių, nugaros kuo nors užkliudavo ir uždažydavo (Mačiekus 1993: 289). Jeigu arklys šlubavo viena koja, tai čigonas į sveiką koją po pasaga įvarydavo pasaginę vinį (uknolį), kad arkliui abi kojas skaudėtų ir nesimatytų jo šlubavimo. Be to, čigonai mainams jomarke ruošiamą arklių plakdami botagais taip įbaikštinavo, kad mainų metu arklys dėl streso atrodydavo esąs geros formos (Mačiekus 1996: 295–296).

Per priverstinę kolektyvizaciją suvisuomeninius arklius, neliko mainų objekto. Jaunomis avelėmis šiek tiek mainikavo ir į kolūkius suvaryti ūkininkai.

Po 1990 m. dalis čigonų grįžo prie tradicinio prekybos arkliais verslo. Šalia arklių pirkimo–pardavimo pasitaiko ir mainų sutarčių.

Mainai įvairiais daiktais buvo žinomi tiek ikisovietiniu, tiek sovietiniu laikotarpiu, bet kintant buičiai kito ir mainų objektai. Tokių mainų pasitaikė ir 2000 metais.

Apibendrinami galime teigti, kad sovietmečiu žodinių mainų sutarčių skaičius ir mainomų objektų vertė buvo labai sumažėję, nes beveik nebuvo likę tokių tradicinių mainų objektų kaip arkliai, sumažėjo mainų jaunomis avelėmis.

Žodinės pirkimo–pardavimo sutartys

Istoriškai pirkimo–pardavimo sutartys išsirutuliojo iš mainų sutarčių¹.

¹ Atsiradus pinigams, užuot mainius vieną prekę į kitą buvo galima ją išmainyti į ekvivalentišką pinigų sumą. Iš visų rūšių sutarčių rūšių šiuo metu tiek Lietuvoje, tiek visame pasaulyje pirkimo–pardavimo sutarčių sudaroma daugiausia. Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas pirkimo–pardavimo sutartį taip apibūdina: „Pirkimo–pardavimo sutartimi viena šalis (pardavėjas) įsipareigoja perduoti daiktą (prekę) kitai šaliai (pirkėjui) nuosavybės ar patikėjimo teise, o pirkėjas įsipareigoja priimti daiktą (prekę) ir sumokėti už jį nustatytą pinigų sumą (kainą)“ (Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas 2000: 528).

Perkant–parduodant gyvulius, žemdirbystės produktus ir panašias prekes turguose ar iš pardavėjo namų, kaip seniau, taip ir dabar sudaromos tradicinės žodinės sutartys, t. y. dėl kainos deramasi, o susiderėjus realizuojamas susitarimas. Paprastai daugiau deramasi dėl didesnę kainą turinčių sutarties objektų (karvių, po 1990 m. – ir arklių). Per pastaruosius 50 metų derėjimosi procesas turguose gerokai supaprastėjo, prarado nemažą dalį buvusio vaizdingumo. Dar sovietmečio pradžioje pirkėjo ir pardavėjo derybos dėl kainos gana dažnai būdavo panašios į smalsuolių pritraukiantį spektaklį, kurio metu pirkėjas ir pardavėjas, pirmasis peikdamas, o antrasis girdamas prekę, savo argumentus reiškė vaizdingais posakiais, antrosios šalies teiginį palydėdamas šmaikščiais komentarais (Mačiekus 1997: 15).

O tarpukario metais, kada Lietuvos miestuose ir miesteliuose dar gyveno gausios žydų bendruomenės, turguose skambėdavo šauklių – iškalbingų, balsingų vyrų balsai, kurie primindavo apie artėjančią mugę, paskelbdavo apie mugės atšaukimą šeštadienį, kada žydams šventė, jeigu tokią dieną mugė išpuolė, pranešdavo kitas turgaus naujienas. Šaukliai turgaus šurmuli perrėkdavo į minią kreipdamiesi iš anksto paruoštais tekstais. Pvz., Viešintų (Anykščių r.) turgaus šauklis Martinonis turgaus triukšmą aptildydavo šaukdamas:

*Vyrai, vyrai, kapon, kapon!
Pasakysiu navynų, navynų!*

Dažnai šauklio tekstas būdavo surimuotas. Antai Griškabūdžio (Šakių r.) turgaus šauklis Juozas Petkūnas savo kreipimąsi į turgaus minią taip pradėdavo:

*Susirinkit arčiau,
Paklausykit geriau,
Ką tas Juozas Driskius pasakys!*

Driskiumi jis pašiepiamai pats save vadino (Mačiekus 1997: 14). Gaila, kad mažai tokių tekstų buvo užrašyta ir nedaug jų pasiekė mūsų dienas.

Derėdamiesi dėl kainos ir siūlydami savo kainą tiek pirkėjas, tiek pardavėjas gana dažnai vienas kitam „kirsdavo“ delnu per delną. Antroji šalis, nesutikdama su pasiūlyta kaina, savo ranką atitraukdavo. Taip kartodavosi keletą kartų, kol šalys sulygdavo arba išsiskirdavo.

Pirkėjo ir pardavėjo „sukirtimas rankomis“ tradiciškai buvo laikomas žodinės pirkimo–pardavimo sutarties sudarymo aktu ir turėjo juridinę galią. Rankomis buvo kertama tik dėl stambaus gyvulio (arklio, karvės) ar kokios kitos didesnės vertės prekės.

Pirkėjui ir pardavėjui „sukirtus rankomis“, dažnai trečias asmuo (pirkėjo pagalbininkas, pardavėjo pažįstamas ar visai pašalinis), lyg atlikdamas liudininko vaidmenį, rankas perkirsdavo. Po to abi šalys, pirkėjas ir pardavėjas, turėjo vykdyti tokia pirkimo–pardavimo sutartimi prisiimtus įsipareigojimus.

Keisti sprendimą „sukirtus rankomis“, pavyzdžiui, parduoti daugiau pasiūliusiam trečiam asmeniui, buvo laikoma nesąžininga, ir toks elgesys viešo-

sios nuomonės buvo smerkiamas. „Rankų sukirtimo“ svarbą sudarant pirkimo–pardavimo sutartį įvairiose Lietuvos vietose žmonės taip komentuoja: „Duodi ranką, trečias perkerta, reiškia – jau patvirtinta; jeigu ir daugiau kas siūlytų, jau ne, sutarta, padaryta – kaip šliūbas“ (Sintautų apyl., Šakių r.); „Sukirto, ir baigta: iš burnos nedaro rūros – nemaino žodžio“ (Seirijų apyl., Lazdijų r.); „Sukirtus rankom, – na, kaip jau ten žodį mainysi; jei iš šalies ir daugiau duotų, jau – ne“ (Tverečiaus apyl., Ignalinos r.); „Žodis – tai žodis, nei šis, nei tas, jeigu mainai, – kas tu per žmogus esi!“ (Tauragės apyl., Tauragės r.) ir pan. (Mačiekus 1997: 16).

Tradicinėje lietuvių kultūroje rankos buvo sukertamos sudarant ne tik pirkimo–pardavimo, bet ir kitas žodines sutartis (mainų, nuomos, samdos).

Sovietinės okupacijos metais, turguose sumažėjus didelės vertės pirkimo–pardavimo objektų (pvz., sumažėjus prekybai karvėmis ir visiškai išnykus prekybai arkliais), taip pat veikiant bendriems tradicinės kultūros elementus naikintiems veiksniams, „rankų kirtimo“ paprotys sudarant pirkimo–pardavimo sutartis po truputį nyko ir prarado buvusią juridinę galią. Autoriaus duomenimis, po Antrojo pasaulinio karo tik pavieniai asmenys ryždavosi po rankų sukirtimo turguje keisti sprendimą, pvz., parduoti didesnę kainą iš šalies pasiūliusiam trečiajam asmeniui, nes toks elgesys buvo viešosios nuomonės smerkiamas. Pietų Lietuvoje, apie Dieveniškės, toks pardavėjas galėjo būti net sumuštas (Mačiekus 1995: 411). Tuo tarpu 1995–2000 m., autoriaus duomenimis, daugiau negu trečdalis 70–90 metų amžiaus respondentų tokio pardavėjo elgesio nebesmerkia.

Išvados

1. Sovietinės okupacijos metais panaikinta privatinė nuosavybė neigiamai paveikė su nusikaltimais (vagystėmis) ir nusižengimais nuosavybei (įeiga į svetimą žemę) susijusias lietuvių paprotinės teisės normas, nes neigiamai transformavo paprotinės teisės normų garantę – viešąją nuomonę.

2. Privatinės žemės nuosavybės gražinimas Lietuvoje po 1990 m. sudarė sąlygas sovietmečiu primirštiems įeigą į svetimą žemę draudžiantiems ženkliams sugrįžti.

3. Dėl turguose ar namuose sudaromų mainų ir pirkimo–pardavimo sutarčių didelės vertės objektų sumažėjimo sovietmečiu ir dėl bendrų tradicinę kultūrą niveliuojančių veiksnių po Antrojo pasaulinio karo nyko žodinių sutarčių sudarymo faktą simbolizuojantis rankų sukirtimas ir tokio veiksnio juridinė galia.

Literatūra

- Bauer Gerhard, Klein Manfred. 1998. *Das alte Litauen*. Köln–Weimar–Wien: Böhlau.
- Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas*. 2000. Vilnius: VĮ Teisinės informacijos centras.
- Mačiekus Venantas. 1992. Papročių teisės elementai valstiečių santykiuose XX a. pirmojoje pusėje, Seliukaitė I. ir kt. (red.). *Rietavo apylinkės*: 365–378. Kaunas: Lietuvos kraštotyros draugija.
- Mačiekus Venantas. 1993. Paprotine teise vadovaujantis, Tyla A. ir kt. (red.). *Kražiai*: 266–296. Vilnius–Kaunas: XXI amžius.
- Mačiekus Venantas. 1994. Kaimo savivalda ir gerovė, Merkienė R. (sud.). *Etninė kultūra ir tautinis atgimimas*: 118–128. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas.
- Mačiekus Venantas. 1995. Papročiais vadovaujantis, Mačiekus V. (sud.). *Dieveniškės*: 389–416.
- Mačiekus Venantas. 1996. Gyvenimas pagal senovės papročius, Seliukaitė I. ir kt. (red.). *Pakruojo apylinkės*: 283–303.
- Mačiekus Venantas. 1997. Pirkimo pardavimo sutartis, *Liaudies kultūra* 3: 13–18.
- Mačiekus Venantas. 2000. Papročių teisė, Mačiekus V. (sud.). *Žiobiškis*: 821–841. Vilnius: Versmė.
- Mačiekaus asmeninis archyvas (1970–2001) (MČA), b. 34, l. 138.
- Statut Vialikaga Kniatstva Litouskaga (1588), Šamiakin P. (vyr. red.). 1989. Minsk: Bielaruskaja saveckaja enciklopedija.
- Valikonytė Irena, Lazutka Stanislovas, Gudavičius Edvardas. 2001. *Pirmasis Lietuvos Statutas*. Vilnius: Vaga.
- Vansevičius Stasys. 1969. Valstiečių kiemo narių asmeniniai ir turtiniai santykiai buržuazinėje Lietuvoje, *Lietuvos TSR aukštųjų mokyklų mokslo darbai, Teisė* 8: 79–84.
- Vansevičius Stasys. 1972. Žemės nuomininkų ir činšininkų teisinė padėtis buržuazinėje Lietuvoje, *Lietuvos TSR aukštųjų mokyklų mokslo darbai, Teisė* 10: 129–134.
- Vasinauskas Petras. 1989. *Kolūkių sunkmetis*. Vilnius: Mintis.

Customary Law in Lithuania: Transformation of Norms (1940–2000)

Venantas Mačiekus

Summary

The article discusses changes in four rules of Lithuanian customary law (offence against property; trespass; barter and sale contract conclusion) during the years of Soviet occupation and in the post-Soviet period.

The rules of Lithuanian customary law defined theft as a surreptitious appropriation of any form of someone else's property. Wilful felling on landowner's estate or state forest was an exception to the rule: customary law tolerated such stealing, and public opinion – the chief guarantor of traditional morality – did not denounce it. A view that the landowner's or state forest belonged to each and everyone continued to exist in the legal mind of peasantry, its origin reaching back to the time of communal ownership. Though the Lithuanian Statutes (1529, 1566, 1588) provided severe punishments for stealing timber, they did not manage to change the traditional view about stealing the landowner's timber which persisted into the years of Lithuania's independence (1918–1940). However, making forest-guards personally liable for non-sealed stumps found during annual forest inspections, markedly decreased the number of thefts from state forests.

Forced collectivisation changed essentially the forms of ownership, thus creating favourable conditions for the extension of the tradition. Eventually, the tradition covered the theft of all property owned by collective-farms. This was understood as the wilful taking of a share of common property, not of someone else's private possessions. In the period of collective-farms history, when the annual reward for work paid in kind (grain) was hardly sufficient to provide for food for the family, a stolen sackful of grain or a basketful of potatoes was considered to be lawful remuneration: public opinion of collective-farmers did not deem such actions theft. This view persisted into the period when it was possible to survive without stealing and produced negative moral consequences: public opinion about stealing someone else's property weakened, and the value orientations of youth received a negative stimulus. Before World War II theft from private forests (except landowners' forests) was a rare thing. At present, after the restitution of independence, such stealing is not an infrequent practice, according to the author's data. The same can be said about theft of other property. The period of Soviet occupation, therefore, produced a negative transformation of the rule of Lithuanian customary law as it relates to theft of private or state property.

The second rule of customary law discussed here is related to the offence of trespass by vehicle or foot. Pursuant to an ancient tradition, a peasant had the right to forbid other people to move by vehicle or foot through his land, fields or paths used only by him and not marked on any map. Usually this rule was enforced when trespass was connected with a loss (e.g. area under crops, or unmowed grass in a meadow had been trampled on). Seeking to forbid other people to enter privately owned property, the owners used to put up a notice mark, the so-called *virkščia*, i.e. a pole with a wisp of hay or straw fastened to the top. Sometimes, for the sake of security, beside this notice mark, the owner hammered into the ground several pegs 50–70 cm high, fastening to them a horizontal pole. Such notice marks were, in the main,

observed. If a neighbour or a stranger neglected the notice mark, the owner had a right to give him a scolding or to cut the leather bands by which a horse-collar was fastened to shafts, or even to resort to violence against trespassers: to jostle or give them a beating.

Forced collectivisation did away with private land and attitudes relating to it. Very rarely did collective-farmers use traditional notice marks to protect the small garden plots (0.6 ha) or pastures held by them.

With the restitution of Lithuania's independence and private, landed property, the notice marks have come back and these symbols of traditional culture have been restored.

Barter and sale contracts occupied an important position in Lithuanian customary law. Horse-for-horse barter, mainly conducted by Gypsies, and also sheep-for-sheep barter, involving young female animals for breeding purposes, survived World War II. Barter contracts, in case of animal exchange, were concluded only in the oral form. If horses were bartered, the contract was deemed concluded when the parties struck hands with one another. As the forced collectivisation nationalized all horses, the subject of barter disappeared. Farmers driven on to collective-farms, nevertheless, engaged in young sheep barter from time to time.

In case of purchase and sale of animals, agricultural products, or similar goods at market places or the seller's home, traditional oral contracts are still concluded as in former times, i.e. a bargain about the price is followed by the agreement's realisation. Usually, a more vigorous bargain is carried out about more expensive commodities (cows, horses). Over the past 50 years the very process of bargaining at market places has become more simple, losing a lot of its former charm.

The striking of hands by purchaser and seller has been traditionally considered an act of concluding a contract; it had legal power. Hands were struck only over a big animal (a horse or a cow) or some other expensive commodity. A change of mind after the striking of hands, that is, to sell, for example, the subject of contract to a third person offering a higher price was deemed dishonest. Such behaviour was denounced by public opinion.

With the reduction in the number of valuable commodities for purchase and sale at market places in the years of Soviet occupation (e.g. trade in cows decreased, while trade in horses disappeared completely) and with the appearance of other factors hostile to the elements of traditional culture, the custom of striking hands at the conclusion of sale faded away, losing its former legal power. According to the author's data, very rarely a person ventured to change his mind after striking hands at the market after World War II, while today, more than one third of respondents aged 70–90 do not denounce such behaviour of the seller any more.